

КОЗАЦЬКА ДОЛЯ, ВИПИТА ДО ДНА

Северин Наливайко народився в містечку Гусятин на Поділлі (нині Тернопільська область) в сім'ї кушніра. Після смерті батька, закатованого слугами польського магната М.Калиновського, Северин переїздить з матір'ю до Острога, де жив його брат Дем'ян Наливайко, який закінчив Острозьку школу, був членом Острозького братства, пізніше пресвітером Дерманського монастиря, керівником Дерманської друкарні, письменником, викладачем Острозької школи, придворним священиком князя Костянтина Острозького. Мабуть, освіту Северин Наливайко здобув в Острозі, але відомості про це не збереглися.

З Острога Наливайко йде на Запоріжжя, багато разів бере участь у походах козаків проти турків і татар під керівництвом різних гетьманів. Потім влаштовується на службу до князя Острозького сотником надвірної корогви. У 1594р. Наливайко залишає службу. Після цього з дозволу магнатів Наливайко збирає нереєстрових козаків для боротьби з ворогами.

Усі наступні роки Северин провів у боях і походах, не маючи відпочинку і спокою. А коли татарське військо дійсно вторглося на Поділля, загони Наливайка завдали йому поразки і загнали в Молдавію. Повернувшись на Брацлавщину, він зв'язується із Запорізькою Січчю, пропонує козакам почати спільну боротьбу з польською шляхтою.

У вересні 1594 р. разом з реєстровими козаками гетьмана Григорія Лободи Наливайко бере участь у походах проти турків у Молдавію й Угорщину. 29 жовтня 1594р. козаки розгромили військо молдавського господаря Аарона і здобули столицю Ясси.

На початку 1595 р. Лобода й Наливайко вирушили у Придністров'я. З ними діяли румунські й угорські війська. Вони взяли міста Тягин, Акерман, Килію, Ізмаїл. Походи українських загонів проти турків, які захопили Молдавію та Угорщину, змусили султанську Порту припинити наступ вглиб Європи. На козацькій раді було ухвалено домагатися від шляхти згоди на утримання війська. Але вона в паніці кидала мастки і тікала до Польщі.

Розправившись з магнатами і шляхтою на Волині, Наливайко вирушив восени 1595 р. у Білорусію, також охоплену селянським повстанням. Козацтво відіграло керівну роль і в організації загонів білоруської бідноти. Вони взяли з боями міста Слуцьк, Бобруйськ, Могильов. В цьому районі за допомогою повсталих білоруських селян і міщан козацтво завдало ряд поразок литовським військам К.Радзивілла. Коли білоруські і литовські феодали зібрали велике військо для відсічі, козаки Наливайка відступили на Волинь, проте це не спинило повстанський рух на цих землях, який перекинувся й на Польщу.

Повстання на Україні і в Білорусії мало великий вплив на посилення антифеодальної боротьби польського селянства, їхні загони з'явилися в той час у Мазовії, в околицях Нейштадта. А в цей час на Поліссі та Київщині діяли запорожці. Таким чином, повстання загрожувало існуванню самої Речі Посполитої...

Відомий український історик С.Лепявка описує цікавий факт із життя ватажка: «...Шляхтич Ян Мешковський, який служив при королівському дворі, порадив

Наливайкові дати королю письмове пояснення своїх дій. Мешковський повіз цей лист до Сігізмунда III, але в дорозі був заарештований і згодом страчений за те, що кинув тінь на королівську честь. Однак пояснення Наливайка збереглося. Це перше відоме звернення українського козака до короля Речі Посполитої. Наливайко описав свою діяльність у 1594–1595 рр. і запропонував власний план впорядкування козацтва. Він зводився до передачі козацтву прикордонної території від Дністра до Дніпра з центром у новозбудованому місті-фортеці. Козацьке військо мало стояти на захисті країни від татар, турків та московитів, одержуючи від держави платню. Для себе Наливайко хотів посади єдиного офіційного козацького гетьмана».

Дедалі зростаюча сваволя польського панства викликала нове повстання, яке почалося на Брацлавщині. Наливайко допоміг брацлавським міщанам установити в місті свою владу. Брацлавський староста Струсь, зібравши шляхту, спробував захопити місто. Міщани закликали на допомогу козаків Наливайка і спільно з ними вночі розгромили шляхту, що підійшла було вже під місто. У листопаді того ж року загони Наливайка оволоділи містом Бар. Козацька рада, що зібралася в Барі, закликала український народ підніматись на боротьбу з панами. Цей заклик знайшов широкий відгук насамперед серед селянства.

Повстання охопило всю Брацлавщину, поширилось незабаром на Волинь і Придніпров'я. Селяни і міщани оголошували себе вільними, організовували вибори старших за козацьким зразком. Під проводом Северина була вже ціла селянсько-козацька армія. Поважаючи ієрархію, Наливайко уступив керівництво Григорію Лободі, хоч це й обтяжувало його. У їхніх стосунках зіткнулися особисті амбіції і соціальні чинники, пов'язані із зростанням козацтва.

Польський історик Р. Гейденштейн повідомляв: «Два гетьмани козаків головними були на той час: Архорій Лобода і Северин Наливайко. Лобода керував старими, чистої раси низовцями. Наливайко мав під собою самих збродників і втікачів, людей строгих, але відважних. Звідси взаємна неприязнь... між Лободою і Наливайком».

У той час козаки Наливайка, до яких приєдналися загони селян, дрібної безземельної шляхти та міщани робили напади на маєтки багатого панства. На спільній раді козацтва гетьманом був обраний М. Шаула. Він стояв табором під Києвом, збираючи довкола себе навколишнє населення. 23 березня 1596 р. загони Лободи, Наливайка та Шаули з'єдналися і розгромили велике військо під орудою князя К. Ружинського.

Польський уряд кинув на придушення повстання значні збройні сили під командуванням магната Станіслава Жолкевського. Намагаючись вийти в тил повстанської армії, він привів польське військо на південь Волині. Але повстанці, керовані Наливайком, встигли відступити на Брацлавщину, звідти — в уманські ліси, а потім під Білу Церкву для з'єднання з іншими загонами.

Наливайко за давнім козацьким звичаєм влаштував великий пересувний табір з возів, озброєний гарматами і гаківницями. З наближенням головних сил Жолкевського повстанцям довелося залишити Білу Церкву і з боями відступати у напрямку Переяслава. Під час відступу відбулися запеклі бої в урочищі Гострий Камінь, біля Трипілля, де повсталі чинили відчайдушний опір великим силам противника.

Саме в той час між керівниками повстання виникли незгоди. Після поранення М. Шаули (осколком ядра йому відірвало руку) на чолі всіх об'єднаних загонів став Лобода.

Польське військо потиснуло повсталі з'єднання на Лівобережжя і в травня 1596 р. взяло їх в облогу на річці Солониці (неподалік від Лубен), відрізавши їм відступ на землю Московщини. Тоді повсталі, розраховуючи на допомогу Запоріжжя, заклали тут табір, в якому було близько десяти тисяч чоловік, але боєздатних налічувалось не більше трьох тисяч, решту становили жінки, діти, поранені.

Місце для оборони повстанці обрали дуже вигідне. З одного боку були непрохідні болота річки Сули, з інших боків козаки під керівництвом Наливайка, що добре знав фортифікацію, поставили заслін з чотирьох рядів возів, земляних валів та шанців. Посередині влаштували дерев'яні зруби, набиті землею, на яких встановили гармати. Такий табір поляки не могли взяти приступом.

Жолкевський мав намір здобути табір, коли у повстанців не стане запасів їжі та фуражу для коней. Водночас він вів таємні переговори з Лободою, який почав сіяти серед обложених капітулянтські настрої і роз'єднувати козаків на два табори. Під час однієї з нарад козаки, запідозрівши Лободу у зраді, вбили його й обрали гетьманом Наливайка.

26 травня 1596 р. почався штурм повстанського табору польськими військами. В умовах шаленого артилерійського обстрілу, коли в таборі почався голод та епідемія, козаки змушені були піти на переговори. Жолкевський пообіцяв повсталим амністію, якщо вони складуть зброю. Проте Наливайко й Шаула не бажали здаватися. У той вирішальний час реєстровці, скориставшись роз'єднаністю в лавах захисників табору, схопили Наливайка, Шаулу та інших керівників повстанців і віддали їх в руки Жолкевського.

Після цього Жолкевський, не дотримавши слова про амністію, дав наказ жовнірам знищити табір, що й було виконано. Загинули майже всі повстанці. Тільки невелика частина реєстровців з боєм прорвала оточення і втекла на Запоріжжя. Наливайка, Шаулу та інших керівників повстання відвезли до Львова, а потім до Варшави.

Северина Наливайка неодноразово катували. Козаки намагалися влаштувати втечу гетьмана, передавши йому в тюрму пилку. Однак йому не вдалося втекти. У Варшаві зібрався сейм, і вся шляхта почала вимагати страти козацького ватажка. Северин Наливайко був людиною нового рівня, оскільки мав освіту і великий досвід бойових дій, тому він становив для поляків особливу небезпеку. 11 квітня 1597 р. в центрі Варшави Наливайкові прилюдно відтіяли голову, потім четвертували і частини тіла повісили на площі.

Страта Наливайка глибоко вразила український народ. Про його мужнє поведження під час тортур і страти ширилось багато переказів і легенд. Смерть, як і життя козацького ватажка, лишила слід у народній пам'яті. Пізніше літописи розповідали про страту Наливайка в розпеченому «мідяному бичу», або на розпеченій залізній кобилі із залізною короною на голові.

І хоча поразка повстання була великою трагедією для України, ідея визвольного руху жила в народі й незабаром відродилася. Ім'я Северина Наливайка ще довго сіяло страх серед польської шляхти й надихало на боротьбу.

Поет Кіндрат Рилєєв прославив народного героя у поемі «Наливайко», а Тарас Шевченко — у поемах «Тарасова ніч» і «Гайдамаки», драмі «Назар Стодоля», трагедії «Никита Гайдай» та вірші «У неділеньку святую». В наш час чудовий роман про Северина Наливайка створив Микола Вінграновський.